

Mevsim şartları ve kalenin mevkii yüzünden gerek kuşatma ve fetih sırasında gerekse ordunun dönüşü esnasında çok sayıda askerin ölümüne yol açan bu sefer zaferle sonuçlanmışsa da Çehrin ancak sekiz yıl kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, daha sonra Rusya'nın eline geçmiştir. Bu bakımdan artık nihaî hudutlarına varmış Osmanlı İmparatorluğu için biraz gereksiz ve pahalıya mal olmuş bir sefer olarak değerlendirilebilir.

Çehrin Seferi'yle ilgili olarak devrin tarihçi ve şairleri tarafından birçok eser kaleme alınmıştır. Sefer bizzat katılan Behcetî Hüseyin'in *Mî'râcû'z-zafer* adlı eseri bu seferin âdeta günlüğü gibidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2368). Ayrıca Paris Bibliothèque Nationale'de seferle ilgili kırk iki varaklık anonim bir risâle (bk. Blochet, nr. 927) ile Vuslatî'nin *Gazânâme-i Çehrin* adlı 125 varaklık manzum bir eseri daha vardır (a.g.e., nr. 1124). Bunlardan başka Selim Giray'ın kâ-tibi Abdülkerim de Çehrin Seferi'yle ilgili bir eser kaleme almıştır (a.g.e., nr. 870).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 5487 (Çehrin seferiyle ilgili iâşe defteri); Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 554; Behcetî, *Mî'râcû'z-zafer*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2368; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât (Olayların Özü)*, 1656-1684 (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1977, I, 122-124, 129, 130, 133, 137-156; Silâhdar, *Tâ-rih*, I, 565 vd., 663-715, 720-726, 737-740; Râşid, *Tâ-rih*, I, 261 vd., 284-288, 342-352, 366-367; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 2-4, 9 vd., 17-30; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 594-595; Blochet, *Catalogue, Suppl.*, nr. 870, 927, 1124; Reşad Ekrem [Koçu], *Osmanlı Muâhedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muâhedesi*, İstanbul 1934, s. 73; Danişmend, *Kronoloji*, III, 446-449; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 429-433; III/2, s. 160-163; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 128-130; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s. 234-237.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ÇEKİ

Türkler'in kullandığı eski bir ağırlık ölçüsüdür.

Türkçe "tartmak" anlamındaki çekmek fiilinden isim olan çeki kelimesi daha çok odun, taş ve kireç gibi maddelerin tartılmasında kullanılan alet ve ağırlık ölçüsü birimini ifade eder.

Genellikle taş ocakları, odun iskele ve depoları ile kapan ve çardaklarda kullanılan çeki aleti, bir ucunda yük koymaya mahsus ızgara kenarlıklı bir tabla,

öbür ucunda ise çeki taşı bulunan uzun bir çeki kolunun ortasından asılı olduğu sabit üç ayaklı bir sehpadan ibaret basit bir mekanizmadır. Genellikle taştan imal edildiği için çeki taşı adı verilen ağırlık birimi metalden de olabiliirdi. Aletin ayarının bozulması ya da çeki taşının ağırlığının azaltılması suretiyle yapılacak hilelerin önüne geçmek için her ikisi de resmen mühürlenirdi.

Diğer ölçüler gibi değişmez bir standardı olmayan çeki de farklı yer ve zamanlarda farklı değerler almıştır. 1180 (1766) tarihli bir İstanbul şer'iyye sicilinden anlaşıldığına göre o yıllarda resmî çeki 176 vukıyye (okka) değerindeydi. Tanzimat döneminde başlatılan ölçü reformları çerçevesinde çıkartılan 20 Cemâziyelâhir 1286 (27 Eylül 1869) tarihli "Mesâhât ve Evzân ve Ekyâl-i Cedîdeye Dâir Kânunnâme" ile çekinin değeri, her biri kırk dörder kıyyelik (okkalık) dört kantara (= 176 okka = 400 lodra = 225,798 kg.) eşitlenmiştir. Ölçülerin değerlerini yeniden belirleyen 1298 (1881) tarihli kararnâmede de aynı standarda rastlanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle çekinin değerinde 1766-1881 yılları arasında hiç değilse İstanbul'da geçerli olmak üzere belli bir standartlaşmaya gildiği söylenebilir. Yine de farklı yerlerde farklı değerlere rastlamak mümkündür. Meselâ bir çeki (odun için) Ayvalık'ta 100 okka (128,28 kg), Selânik'te 135-140 okka (173-179 kg.), Midilli ve İzmir'de ise 180 okkadır (230,896 kg.). 1298 (1881) tarihli kararnâme ile bir yeni çeki on kantara yani bir tona (1000 kg.), daha sonraki bir tarihte ise 195 okkaya (250 kg.) eşitlenmiştir.

Ayrıca mücevherat ve ipek gibi değerli maddeler için kullanılan çok küçük değerli bir başka çeki çeşidi de vardır ki Türkiye genelinde altın ve gümüş için 100 dirhemdir (320 gr.). Bunlardan başka İzmir'de 1 çeki, afyon için 250 dirhem veya 5/8 okkaya (= 763 gr.), tiftik için ise 2 kıyyeye (= 4,564 kg.) eşittir.

Günümüzde hâlâ ilkel çeki aletlerine rastlandığı gibi odun satışlarında 250 kilogramlık ağırlığı ifade için çeki tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca Antalya, Balıkesir, Burdur, Gaziantep, Gümüşhane, İzmir, Kars, Malatya, Manisa, Niğde, Rize ve Sivas'ın bazı ilçe ve köylerinde konuşulan halk ağızlarında çeki (çekü) yaklaşık 1 kilogramlık bir ölçü birimini ifade etmektedir. Antalya yöresinde ise fişeklere konacak barut ve saçmayı ölçmekte kullanılan ölçü birimine de bu ad verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şer'iyye Sicilleri (nşr. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı), İstanbul 1988, II, 179; Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, İstanbul 1293, I, 481; Kâmûs-ı Türkî, s. 514; *Türk Lugatı*, II, 424; *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1965, III, 1112; Räsänen, *Versuch*, s. 103; *Düstâr* (Zeyl), İstanbul 1299, II, 211, 221; *Fî 29 Şevvâl Sene 1298 ve fî 11 Eylül Sene 1297 Târihiyle Şeref Mûteallik Buyurulan İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî Mâcebince Yeni Ölçülerin Tanzîm ve Tensîkiyle Suver-i İcrâiyesi Hakkında Kararnâmedir*, İstanbul 1299, s. 4, 5, 6, 106-116, 226-236, 252, 272, 292; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, II, 437, 438, 439, 440; B. Kisch, *Scales and Weights: A Historical Outline*, London 1965, s. 228, 242; Halil İnalçık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, X. bl., s. 339, 340, 341, 342; a.mlf., "Yük (Himl) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *Turcica*, XVI, Paris 1984, s. 141; Orhan Şaik Gökyay, "Halk Dilinde Ölçü Birimleri", *TFAr*, I (1981), s. 43; Mübahat Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *TED*, sy. 13 (1987), s. 490, 503; Pakalın, I, 340; *TA*, XI, 422; *SA*, I, 381; *ABr*, VI, 353.

CENGİZ KALLEK

ÇEKMECE

İçinde değerli eşya saklanan küçük sandık.

İsmi masa, dolap, konsol gibi mobilyaların içerisine yerleştirilip dışarıya doğru çekilebilen aynı addaki gözlerden alır. Küçük sandıklara bu ismin verilmesinin sebebi genellikle içlerinde çekmecelerinin bulunmasıdır. Türk ahşap işçiliğinde büyük önem taşıyan çekmece, eskiden oldukça yaygın biçimde kullanılmıştır. Çekmeceler genellikle abanoz, gül ağacı ve meşeden yapılmış, üzerleri kakma tekniğiyle yerleştirilen gümüş, fildişi ve bağa parçaları ile süslenmiştir; iç kısmına ise kadife veya atlas kaplanmış,

XVIII. yüzyıla ait edirnekârî çekmece (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Ahşap Eserler, nr. 41)

ÇEKMECE

kullanılışına göre de küçük bölümlere ayrılmıştır. Çekmecelerin yapımında çeşitli teknikler uygulanmış, özellikle erken örneklerde masif ahşap parçaları dış geçmesiyle birbirine birleştirilmiştir; sağlam ve güç açılır olanları makbuldür.

Osmanlılar'da XVI-XVII. yüzyıllarda çekmece yapımının bir sanat dalı olarak kabul edildiği görülmektedir. Saray için özellikle İstanbul ve Edirne'de çeşitli sert ağaçlardan son derece ince bir işçilik isteyen çekmeceler yapılmıştır. Ahşap işçiliğinin oyma ve sedef, bağa, fildişi kakma tekniklerine geniş yer verilmiş, ayrıca bazı örneklerde zümrüt, akik, yakut gibi değerli taşlar kullanılmıştır.

XVIII. yüzyıldan itibaren önce mimariye hâkim olan Avrupa'nın barok, rokoko ve ampir üslupları çekmecelerde de etkisini göstermeye başlamış, özellikle bu yüzyıldan sonra süslemeler dikkati çekecek kadar artmıştır. Fildişi, sedef ve bağa kakmaların kenarlarına gümüş çerçeveler yerleştirilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan (Envanter nr. 2/2820, 2/2827) çekmeceler buna gösterilecek en güzel örneklerdir. Ayrıca bezemelerde edirnekârî ve lake tekniklerinden de faydalanılmıştır. Bazı çekmecelerde gizli gözler bulunmakta, bazıları ise kapağı açıldığında müzik sesi vermektedir. Pek çok örneğin bir köşesinde yapan sanatçının küçük bir imzasına da rastlanır. Geç dönem çekmecelerinin üzerlerinde padişah tuğralarına, ta'lik yazılı methiyelere, beyitlere oldukça sık rastlanır. XIX. yüzyılda bezemelerin hemen tamamı Avrupa mobilyalarında görülen ampir üslûba yönelmiş, beyaz sedef de yerini pembe ve yeşil sedefe (arüşek) bırakmıştır.

Çekmeceler Kur'an çekmeceleri, sakal-ı şerif çekmeceleri, mücevher çekmeceleri, para çekmeceleri, surre çekmeceleri, tuvalet çekmeceleri, çamaşır çekmeceleri, yazı çekmeceleri ve mek-

tup çekmeceleri gibi isimler olarak değişik özelliklerde ve değişik amaçlarda yapılmışlardır.

Kur'an çekmeceleri Kur'an veya cüzlerin korunması için yapılmıştır. Genellikle bunlar sert ağaçtan 1 m. yüksekliğinde eserlerdir. Üzerlerine sedef, bağa, fildişi kakmalar yerleştirilmiş, bazı örnekler ise mücevherlerle süslenmiştir. Bu bezemelerin yanı sıra fildişi veya sedefle çeşitli âyetlerin, şiirlerin bir kuşak halinde yazıldığı görülmektedir. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan (Ahşap Eserler, Envanter nr. 5) Kur'an çekmecesini XVI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış ilginç bir örnektir. Kısa ayaklı, dört köşe ve yuvarlak kapaklı olan bu çekmecenin yan yüzleri fildişi kakma ile yapılmış cilt kapaklarında görülen salbekli şemse, köşebent ve çin bulutları ile bezenmiştir. Ayrıca diğer yüzlere içleri gümüş, fildişi ve abanozlu altıgenler yerleştirilmiştir. Kapak kasağında besmele ile başlayan, Âyetü'l-kürsî ile devam eden ve bir dua ile biten bir yazı frizi bulunmaktadır.

Sakal-ı şerif çekmeceleri Hz. Peygamber'in sakal tellerini muhafaza etmek için yapılmıştır. Küçük ölçüdeki bu çekmeceler en değerli ağaçlardan olup bilhassa bezemeleriyle dikkati çekerler.

Değerli takıların saklandığı mücevher çekmeceleri de küçük ölçüdedir. Aynı zamanda kasa vazifesi gören bu çekmecelerin özel ve gizli bölmeleri bulunur. Bazılarında mücevherlerin kıratlarını ölçmek için küçük terazilere ve özel ağırlıklara da yer ayrılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde kayıtlı (Envanter nr. 2/3634) çekmece mücevher çekmecelerinin tipik bir örneğidir. Yavuz Sultan Selim'e ait olan bu çekmece 1512-1520 yıllarına tarihlendirilmektedir. Abanoz kaplama olan çekmecenin yan yüzleri, mozaik kakma tekniğinde yapılmış fildişinin bolca kullanıldığı altıgenler ve ortası mühr-i Süleyman'lı baklava motifleriyle bezenmiştir. Kapağın içerisinde yine fildişinden sülüs yazılı bir kitâbe ile çekmecenin Sultan Selim Şah b. Bayezid Han'ın hazinesi için yapıldığı belirtilmiştir.

Para çekmeceleri sert ağaçtan yapılmıştır ve çoğunlukla bezemesizdirler. Evlerde veya dükkânlarda kullanılan bu çekmecelerin içlerinde çeşitli paralar için özel bölmeler ayrılmıştır; bazılarında altın ayarını ölçmek için mihenk taşı yeri de bulunur.

XIX. yüzyıla ait yazı çekmecesini (TSM, CY, nr. 455)

İstanbul'dan her yıl yola çıkan surre alayında padişahın saç ve sakal tıraşından toplanan kılların Medine'ye götürülüp Mescid-i Nebevi'nin bir kenarına gömülmesi âdet olmuştur. Bunun için de surre çekmecesini ismi verilen küçük ölçüde çekmeceler yapılmıştır.

Kadınların kullandığı çamaşır veya tuvalet çekmeceleri orta boyda yapılmışlardır. Bunların üzerinde genellikle madeni süslemeler veya boyalı bezemeler uygulanmış, içlerinde de bazı özel bölmelere yer verilmiştir.

Yazı çekmeceleri eskiden yazı masasının yerini tuttuğundan oldukça detaylıdır. Değişik ve yüksek boylarda olup içleri mürekkep hokkası, rıhdan, kalem-tıraş, kâğıt makası, mühür ve kâğıtları koymak için özel bölmelere ayrılmıştır. Bunlar sedef, bağa kakmalı veya yalnızca boya ile bezenmiştir.

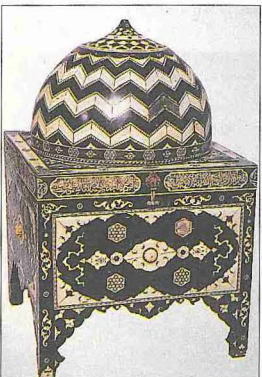
Mektup çekmeceleri Osmanlı döneminde daha çok yazı çekmeceleriyle bir arada düşünülmüştür. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rokoko üslubunun etkisiyle mobilya olarak mektup çekmecelerinin yapıldığı da görülmüştür. Çok defa pelesenk ağacından yapılan bu çekmecelerde genellikle buluşu bağa ve arüşek bezemeler bulunur (bk. BAĞA).

BİBLİYOGRAFYA :

N. Tapan — S. Aykoç, *Anadolu Medeniyetleri*, İstanbul 1983, III, 154-156; Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TEL D*, sy. 4 (1962), s. 13; Erdem Yücel, "Osmanlı Ağaç İşçiliği", *Kültür ve Sanat*, sy. 5, İstanbul 1977, s. 58-71; SA, I, 383; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1987, s. 31.

ERDEM YÜCEL

XVI. yüzyıla ait Kur'an çekmecesini (İstanbul, TİEM, Ahşap Eserler, nr. 5)